

Л. І. ІВАНОВА

професор

НПУ імені М. П. Драгоманова

ШЛЯХИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДО РОБОТИ З ЛІКУВАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розкрито шляхи становлення професійної підготовки фахівців фізичного виховання до роботи з лікувальної фізичної культури в Україні та визначено історичні періоди становлення професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до роботи з учнями з відхиленнями у стані здоров'я.

Ключові слова: професійна підготовка, фахівці фізичного виховання, фізична культура, учителі фізичної культури.

У 1979 р. на 32-й сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я було затверджено глобальну стратегію досягнення здоров'я, відповідно до якої основною метою всіх країн та Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) є досягнення стабільного здоров'я населення планети до 2000 року. Але сучасні статистичні дані вказують, що за всіма показниками захворюваності (дитячою захворюваністю, інвалідністю, зниженням рівня фізичного розвитку, збільшенням психологічних проблем тощо) спостерігається тільки її зростання. За таких умов професійна підготовка фахівців, здатних засобами фізичного виховання сприяти покращенню та зміцненню здоров'я, набуває винятково важливого значення. Становлення її неможливо уявити без специфічної підготовки з лікувальної фізичної культури, яка має свої історичні витоки та базується як на досвіді попереднього етапу розвитку професійної підготовки фізкультурних кадрів, так і на досвіді становлення медичної підготовки.

Аналіз науково-педагогічної літератури вказує на те, що теоретичні й методичні засади підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах розглядали вітчизняні вчені (В. Є. Берега, В. І. Бобрицька, В. І. Бондар, В. М. Єфімова, А. М. Коломієць, М. С. Корець, В. Г. Кузь, П. Г. Лузан, В. М. Манько, С. М. Мартиненко, О. С. Падалка, Н. Г. Протасова, С. О. Сисоєва, М. Г. Чобітько, О. Л. Шевнюк, Н. В. Якса та ін.), зокрема професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту (О. Ю. Ажиппо, Н. О. Белікова, Е. С. Вільчковський, Л. О. Демінська, П. Б. Джуринський, Є. А. Захаріна, А. П. Конох, В. Р. Пасічник, Р. П. Карпюк, Р. В. Клопов, А. В. Сватсьєв, Л. П. Сущенко, О. В. Тимошенко, Б. М. Шиян та ін.), а також російські (Ю. Д. Железняк, Б. Ф. Курдюков, В. Ф. Пешков, О. В. Утішева, В. Т. Чичікін, Г. А. Шашкін та ін.). Питання підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання підготовки фахівців з адаптивного фізичного виховання досліджували Ю. А. Бріскін, С. П. Евсєєв, Р. П. Карпюк, В. В. Королев, І. М. Ляхова та ін. Питаннями

фізичної реабілітації, корекції чи профілактики окремих захворювань займалися науковці з різних галузей наук: педагогічних (Г. Н. Грець, Г. И. Нарскін, Е. В. Котомина, Л. П. Пягай); медичних (Е. А. Кудрина, Е. В. Бубнова), фізичного виховання та спорту (Н. И. Соколова, О. А. Мерзлікіна, В. С. Чепурна та ін.); біологічних (Л. И. Габдрахманова); психологічних (Ю. Е. Куртанова, А. А. Лифинцева, В. А. Штраус).

Мета статті полягає у висвітленні шляхів становлення професійної підготовки фахівців фізичного виховання до роботи з лікувальної фізичної культури.

Засновником підготовки фахівців фізичного виховання для роботи з лікарської гімнастики можна вважати Пера Лінга (1813) та його учнів (Ялмар Лінг, Габріель Брантінг, Карл-Август Георгій, Ротштейн), які популяризували необхідність такої підготовки та з різним ступенем успішності здійснювали її.

На теренах нашої країни професійна підготовка медичного напрямку виникла раніше (1654), ніж перші заходи з організованої підготовки фахівців, здатних навчати фізичним вправам (1816). Значно пізніше у медичних закладах розпочалася професійна підготовка викладачів з лікувальної гімнастики (Ортопедичний інститут, 1838), хоча засоби фізичного виховання з метою профілактики та лікування використовувалися з давніх часів, а міцне здоров'я й військову потужність українських козаків пояснювали ефективною системою фізичного виховання, яка охоплювала все населення, включала характерні елементи української народної педагогіки (відбір, підготовка, іспит-випробування, удосконалення бойової майстерності у війську), ґрунтувалася на народних традиціях та впроваджувалася завдяки широкій мережі безкоштовних навчальних закладів, наставництва в різних формах. На той час існував величезний розрив між рівнем знань у галузі теорії та методики фізичного виховання, носіями якого була значна група видатних учених і фахівців-практиків, та реальним станом фізичного виховання, яке впроваджувалося владою в систему освіти. Крім того, незважаючи на заклики видатних науковців та громадських діячів до масового використання фізичних вправ у профілактиці та терапії, лікувальна гімнастика в умовах царської Росії не набула розвитку. Історико-ретроспективний аналіз наукових джерел вказує на те, що думки щодо необхідності підготовки нового типу фахівця для роботи в школі, який буде володіти навичками лікаря та педагога, з метою запобігання негативному впливу малорухливого шкільного режиму на фізичний розвиток дітей, передові діячі (Д. І. Писарев, Н. І. Пирогов, Н. А. Тольський, Г. А. Захарін, Е. А. Покровський та ін.) вказували ще у другій половині ХІХ ст. Проте повне неприйняття фізичної культури урядовими структурами, від яких залежало її впровадження, не давало змоги не тільки започаткувати таку підготовку, а навіть ввести фізичне виховання у школи.

Загальнодержавну підтримку, подальший розвиток і впровадження в життя як широкого профілактичного й лікувального засобу фізична куль-

тура та лікувальна гімнастика набули тільки після 1917 р., а наукові розробки вчених заклали теоретико-методологічну базу підготовки фахівців до роботи з особами з відхиленнями у стані здоров'я.

У передвоєнні роки на теренах колишнього СРСР проводили значну роботу з підготовки та перепідготовки кадрів, здійснювали потужні наукові розробки в галузі фізичної культури та спорту, але головним чином ці розробки стосувалися побудови тренувального процесу, удосконалення методів навчання та тренування, а також підвищення фізичної підготовленості населення з метою підготовки до можливої війни. Одночасно під керівництвом професора І. М. Саркізова-Серазини проводили дослідження з лікувальної фізичної культури, спортивного масажу та загартування організму. З 1947 р. посилюється лікарсько-педагогічний контроль за фізичним вихованням школярів, удосконалюється робота з коригуючої гімнастики, створюються групи лікувальної фізичної культури у школах.

Аналіз нормативних документів засвідчує, що від початкового розподілу учнів на три медичні групи, які займалися за навчальною програмою з фізичної культури (1946) з дотриманням певних методичних особливостей щодо кожної з них, стан дітей, які належать до спеціальної медичної групи, змінився: від “ослабленої групи” (1946), “незначних відхилень” із заняттями за навчальною програмою та введенням додаткових 2 годин (1970) до “значних відхилень постійного або тимчасового характеру в стані здоров'я, що не перешкоджають навчанню в школі, але протипоказані для занять фізичною культурою за навчальною програмою” (2009). Такий стан указує на те, що в післявоєнні роки виникла необхідність проведення занять з учнями спочатку корегувальною гімнастикою з подальшою зміною організаційного компонента роботи з учнями з відхиленнями в стані здоров'я, що вимагає зміни й змістового наповнення цієї роботи, а саме: проведення занять з лікувальної фізичної культури, а не за “діючою шкільною програмою з фізичного виховання з деякими змінами”, як це було у 1966 р.

Аналіз науково-педагогічних та історичних джерел доводить, що тривалий час професійна підготовка до забезпечення фізичного виховання та лікування фізичними вправами здійснювалася окремо (відповідно педагогічними та медичними закладами). Найбільш вдалим рішенням можна вважати поєднання такої підготовки у період з 1963 р. до середини 1980-х рр., коли в інститутах фізичної культури було введено військово-медичну підготовку студенток за спеціальністю “Інструктор з лікувальної фізичної культури”, що надавала можливість фахівцю фізичного виховання забезпечувати роботу з особами різного віку та різним станом здоров'я.

На жаль, введення в інститутах фізичної культури спеціальності “Фізична реабілітація” (1997) не привело до покращення професійної підготовки фахівців з фізичного виховання до роботи з лікувальної фізичної культури, зокрема майбутніх учителів фізичної культури до робо-

ти з учнями з відхиленнями у стані здоров'я тому, що розширивши вивчення у межах спеціальності дисциплін, що сприяють роботі з відновлення здоров'я, одночасно сприяло майже скасуванню їх для інших спеціальностей цього фаху.

Підготовку фахівців з фізичної реабілітації першими розпочали ВНЗ України фізкультурного профілю на базі кафедр лікувальної фізкультури, використовуючи професійний досвід викладацьких кадрів та практику підготовки інструкторів лікувальної фізкультури.

В. М. Мухін указує на те, що “у 1994 р. в Українському державному університеті фізичного виховання і спорту та фізкультурних інститутах України кафедри лікувальної фізкультури і лікарського контролю реорганізуються у кафедри фізичної реабілітації, де здійснюється навчання з цієї дисципліни. Це зроблено для удосконалення системи освіти з фізичного виховання і спорту, приведення її у відповідність до міжнародних стандартів освіти та класифікатора спеціальностей, сучасних потреб суспільства у спеціалістах з фізичної реабілітації та спорту інвалідів” [3, с. 14].

А. Г. Герцик зазначає, що “у 1997 р. Державний комітет з фізичної культури і спорту затвердив і погодив з Міністерством праці України Кваліфікаційну характеристику нової професії, після чого спеціальність “фахівець з фізичної реабілітації” було затверджено Кабінетом Міністрів України і внесено до Класифікатора професій України. Подальший розвиток галузі виявив необхідність пошуку її міжнародного відповідника для удосконалення освітніх програм, співпраці у науковій та практичній сферах. Особливо гостро зазначена проблема постала у світлі інтеграції України у світовий ринок праці та освітніх послуг. У 2005 р. на Бергенській конференції наша держава приєдналась до Болонського процесу зі створення єдиного європейського освітнього простору. Продовжується узгодження Класифікатора професій України з Міжнародним класифікатором професій, впорядковуються назви й перелік освітніх спеціальностей” [1]. А. М. Герцик наголошує на тому, що “поряд з тим, ряд навчальних закладів різного профілю й підпорядкованості розпочали підготовку фахівців з фізичної реабілітації без належної науково-методичної бази й методологічної визначеності. Це стало можливим через правову неврегульованість підготовки і працевлаштування фахівців з фізичної реабілітації та суб'єктивне трактування змісту ключових понять галузі” [2, с. 14].

В Україні підготовка фахівців з ЛФК та спортивної медицини проводиться на базі як самостійних кафедр ЛФК та спортивної медицини, так і у складі кафедр фізичного виховання або клінічного профілю. Однак існують і проблеми, пов'язані з відмінними підходами (як науковими, так і практичними) у використанні напрацювань з профілактики, лікування та реабілітації.

Розглядаючи процес інтеграції медичної та педагогічної освіти у комплексному вихованні та навчанні людини, Т. М. Резер [5] виділяє такі історичні етапи:

1) формулювання природодоцільності у вихованні людини в період розвитку природознавства (XVII–XVIII ст.). Знання вихователем психології і фізіології повинно було забезпечувати в процесі виховання гармонійний розвиток дітей у різні вікові періоди (Ф. А. Дистервег, Дж. Локк);

2) початок інтеграції природничих і гуманітарних дисциплін при вирішенні проблем комплексного виховання людини (середина XIX ст.). У теорії діалектичного матеріалізму важливе місце посідає положення про єдність законів природи й суспільства, а також специфічний прояв цієї єдності в розвитку людини (Г. А. Захарін, Н. І. Пирогов, К. Д. Ушинський);

3) початок інтеграції медичних дисциплін з педагогікою в дослідженні вікового розвитку людини (50–80-і рр. XIX ст.). Цей етап характеризується прагненням учених до цілісного й наукового знання про людину, продиктованому гуманізмом (С. П. Боткин, В. Вундт, У. Джемс, П. Ф. Каптерев, П. Ф. Лесгафт, И. А. Сикорський та ін.);

4) формування педології як науки й “лікувальної педагогіки” для всебічного дослідження закономірностей дитинства (останнє десятиліття XIX – початок XX ст.). Теоретичне осмислення своєрідності психофізичної організації дитини, якісної відмінності її від дорослого, тісної залежності психічного й фізичного розвитку зумовило прагнення вчених створити цілісне уявлення про дитину на різних стадіях вікового розвитку (В. М. Бехтерев, П. П. Блонський, Дж. Болдуїн, А. Б. Залкінд, В. П. Кащенко, М. Кеттел, Е. Мейман, П. С. Моложавий, С. Холл та ін.);

5) розвиток педагогічної антропології й педагогічної психології, заснованої на знаннях фізіології та інших медичних дисциплін у вихованні школярів (20–80-і рр. XX ст.). Згідно з теоретичними поглядами вчених (Б. Г. Ананьєв, Е. Берн, Л. С. Виготський, Р. А. Лурія, Е. М. Монтесорі, К. Хорні, Д. Б. Ельконін та ін.), ефективність навчання й виховання досягається за умови інтеграції діагностичних медичних і психолого-педагогічних знань про організм та розвиток особистості учнів в антрополого-психологічній підготовці як лікаря, так і педагога;

6) наукове дослідження комплексної медико-психолого-педагогічної діяльності в системі охорони здоров'я людини й формування сучасного соціального інституту медико-педагогічної освіти (з 90-х рр. XX ст. по теперішній час). На цьому етапі педагогічні та теоретичні медичні науки найбільш повно вивчають і узагальнюють практичний досвід виховання, заснованого на гуманістичних принципах, у сучасному суспільстві [5].

У розвитку лікувальної фізичної культури Г. М. Полікарпова розрізняє кілька етапів та зазначає, що для першого, який тривав до 1930 р., характерним є прагнення визначити роль і місце лікувальної фізичної культури в системі лікувально-профілактичної допомоги, створити її організаційні основи; велике значення мала пропаганда цього методу

серед медичних працівників, упровадження лікувальної фізичної культури в практику медичних закладів (передусім, санітарно-курортних), визначення основних показників до використання фізичних вправ у хворих з різною патологією [4]. Для другого етапу (1931–1941 рр.) характерним є перехід від емпірики до наукового обґрунтування лікувальної фізичної культури: вихід лікувальної фізичної культури за межі санітарно-курортних закладів та впровадження в практику лікарень, шпиталів, поліклінік; створення відділень лікувальної фізичної культури у великих науково-дослідних закладах; упровадження в ряді медичних вищих навчальних закладів викладання курсу лікувальної фізичної культури та створення у 1931 р. кафедри лікувальної фізичної культури у Центральному інституті удосконалення лікарів; поява великої кількості праць, присвячених вивченню фізичної культури на організм хворого та методик застосування лікувальної фізичної культури при окремих захворюваннях. На цьому етапі значно розширився фронт наукових досліджень, просунулася розробка окремих методик лікувальної фізичної культури при різних захворюваннях, зміцнилися її організаційні основи [4]. У воєнні роки було вирішено завдання застосування лікувальної фізичної культури як невід'ємної складової комплексної функціональної терапії військової травми. У післявоєнні роки з метою підвищення ефективності використання лікувальної фізичної культури в комплексній терапії та реабілітації хворих удосконалювались методи лікарського контролю й зростає роль лікувальної фізичної культури як важливішого елемента цілісної системи фізичного виховання та здорового способу життя [4].

Базуючись на аналізі науково-педагогічних та історичних джерел, нами окреслено такі історичні періоди становлення роботи з учнями спеціальних медичних груп в Україні:

I період – розпочинається виникненням передумов створення системи підготовки майбутніх учителів фізичної культури до роботи з учнями з відхиленнями у стані здоров'я (упровадження фізичного виховання в навчальні заклади всіх типів, формування теоретичних і методичних засад фізичного виховання та використання лікувальної фізичної культури при різних захворюваннях, організація навчальних закладів і курсів з професійної підготовки учителів фізичної культури) та завершується другою половиною 1920-х рр. (започаткування підготовки лікарів-фізкультурників та лікарів санітарно-курортної справи в медичних інститутах – 1926 р.; введення на теренах усього СРСР у загальноосвітні навчальні заклади уроку фізичної культури як обов'язкового навчального предмету – 1929 р.).

II період (з 1929 р. до 1963 р.) – відкриття кафедр лікувальної фізичної культури в медичних інститутах з підготовкою лікарів-інструкторів ЛФК, становлення системи лікарського контролю за фізичним вихованням усіх верств населення, наявність у навчальних планах підготовки учителів фізичної культури таких дисциплін, як: коригувальна гімнастика, ЛФК, масаж, лікарський контроль тощо – дисциплін, не-

обхідних для відновлення здоров'я; розширення наукових досліджень з ЛФК, масажу та загартування організму.

III період – з 1963 р. (введення в інститутах фізичної культури медичної підготовки студенток за спеціальністю “Інструктор з лікувальної фізичної культури”) до середини 1980-х рр.; характеризується розширенням меж лікарського контролю та виникненням спортивної медицини, виділенням в аспірантурі напряму лікувальної фізичної культури, введенням в інститутах фізичної культури спеціалізованої підготовки з лікувальної фізичної культури.

IV період – з середини 1980-х рр. до 1997 р., характеризується припиненням в інститутах фізичної культури цілеспрямованої підготовки з лікувальної фізичної культури.

V період – з 1997 р. до теперішнього часу – характеризується введенням в інститутах фізичної культури спеціальності “Фізична реабілітація”, розширенням вивчення в межах цієї спеціальності дисциплін, що сприяють роботі з відновлення здоров'я, зокрема з учнями спеціальних медичних груп, але з одночасним зменшенням цих дисциплін для інших спеціальностей.

Можна передбачити VI період (на наближення якого дуже хочеться сподіватися) – введення в інститутах фізичної культури кваліфікації “вчитель фізичної культури у спеціальних медичних групах” (для чого спочатку необхідно внести зміни до наказів щодо наповнюваності класів при вивченні предмету “Фізична культура” з урахуванням розподілу на медичні групи з першого класу або відповідні зміни до кваліфікаційної характеристики професії “вчитель-реабілітолог” (передбачивши не тільки роботу з дітьми, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку, а й з учнями спеціальних медичних груп – з відхиленнями у стані здоров'я).

Висновки. Таким чином, розкрито шляхи становлення професійної підготовки фахівців фізичного виховання до роботи з лікувальної фізичної культури в Україні та визначено історичні періоди становлення професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до роботи з учнями з відхиленнями у стані здоров'я.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в доопрацюванні нормативних документів з урахуванням усіх вимог сучасності, внесення коректив у змістовий компонент професійної підготовки фахівців з фізичного виховання та змісту курсів перепідготовки (зокрема вчителів фізичної культури).

Список використаної літератури

1. Герцик А. До питання тлумачення основних термінів галузі фізичної реабілітації: фізичний реабілітолог, чи фізичний терапевт? [Електронний ресурс] / Андрій Герцик. – Режим доступу: http://www.physrehab.org.ua/blogitem_uk/items/terminology_fr_or_ft.html.

2. Герцик А. М. Організаційно-методичні аспекти підготовки бакалаврів фізичної реабілітації в Канаді : дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.03 / Герцик Андрій Мирославович. – Львів, 2006. – 222 с.

3. Мухін В. М. Фізична реабілітація : підручник для студентів вищих навчальних закладів фізичного виховання і спорту / Володимир Миколайович Мухін. – Київ : Олімпійська література, 2005. – 471 с.
4. Поликарпова Г. М. Некоторые страницы истории лечебной физической культуры в России / Г. М. Поликарпова, Л. В. Суркова // Олимпийский бюллетень № 12 / [сост. Н. Ю. Мельникова, А. Э. Страдзе, А. В. Трескин, Н. С. Леонтьева]. – Москва : Русь-Олимп, 2011. – 398 с.
5. Резер Т. М. Теория и технология подготовки медико-педагогических кадров в среднем профессиональном образовании : автореф. ... дис. д-ра пед. наук : 13.00.08 / Т. М. Резер. – Екатеринбург, 2007. – 50 с.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2015.

Иванова Л. И. Пути становления профессиональной подготовки специалистов по физическому воспитанию к работе по лечебной физической культуре

В статье раскрыты пути становления профессиональной подготовки специалистов по физическому воспитанию к работе по лечебной физической культуре в Украине и определены исторические периоды становления профессиональной подготовки будущих учителей физической культуры к работе с учащимися с отклонениями в состоянии здоровья.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, специалисты по физическому воспитанию, физическая культура, учителя физической культуры.

Ivanova L. Professor of the Department of Physical Rehabilitation National Pedagogical Dragomanov University Ways of Formation of Professional Preparation of Physical Training to Work on Medical Physical Culture

Current statistics indicate that Ukraine has been an increase in all indicators of morbidity (infant morbidity, disability, reduces the level of physical development, an increase in psychological problems and so on.). In such circumstances, the training of specialists capable means of physical education contribute to the improvement and strengthening of health becomes essential. Becoming it is impossible to imagine without specific training in medical physical culture, which has its historical origins and is based on the experience of the previous stage of development of athletic training staff, and the experience of becoming a medical training. For a long time training for the physical education and treatment exercise was carried out separately (teaching and medical institutions). The most successful solution can be regarded as a combination of the training during the period from 1963. Until the mid-1980s, when the Institute of Physical Culture was introduced by the military and medical training of students on a specialty "the instructor of therapeutic physical culture", which provided an opportunity to provide physical education specialist working with people of different ages and in different states of health. The article reveals the way to becoming professional training of physical training to work on medical physical culture in Ukraine. It is noted that in our country the training of medical direction arose before the first event organized by the training of specialists capable of teaching exercise. Much later, in medical institutions has begun training teachers physiotherapists. It also defined historical periods of formation of professional training of future teachers of physical training to work with students with disabilities in the state of health. Prospects for further research seen in finalizing the regulations, taking into account all the modern requirements, contents corrective component of professional training of physical education course content and training (including teachers of physical culture).

Key words: training, specialists of physical education, physical education, teacher of physical culture.